

Орловська Н. А.

*Міжнародний гуманітарний університет,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики, д.ю.н., доцент*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ДІТЕЙ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Здійснення правової реформи передбачає докорінне реформування системи кримінальної юстиції, що вимагає розуміння концептуальних засад діяльності в сфері запобігання злочинності, стратегії функціонування органів, які її формують, оновленої законодавчої бази, нових підходів у нормативному, ресурсному, організаційному забезпеченні [1, с.34]. Міркування на кшталт наведених сприймаються як аксіоми. Але на практиці вони виявляються чи не найскладнішими для втілення. Яскравим прикладом цього є кримінальна політика України щодо дітей у конфлікті з законом.

В Україні офіційною (відкрито сформульованою представниками державної влади та втіленою в різного рівня нормативних актах) ідеєю модернізації поведження з дітьми, які порушили кримінально-правові заборони, є «створення системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх» як «цивілізованого підходу держави до проблеми дитячої злочинності» [2; 3].

На наш погляд, наведене формулювання містить низку похибок, що в сукупності призводять до принципово невірному розумінню базових засад діяльності в даній сфері.

По-перше, слід звернути увагу на те, що фахівці, міжнародне співтовариство, успішний досвід зарубіжних держав орієнтують на створення цілісної системи ювенальної юстиції, елементом якої є кримінальна ювенальна юстиція. Ювенальна юстиція розуміється, у першу чергу, як специфічна інституціональна та інструментальна система поведження з дітьми, які вимагають

особливої уваги, мають особливі потреби. До останніх належать і діти, що порушили кримінально-правові заборони.

Україна ж розбудовує «кримінальну юстицію для неповнолітніх», яка сприймається переважно через концепт гуманізації поведінки з неповнолітніми, які вчинили злочин. Зокрема, у наказі Генерального прокурора України про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей відзначається, що тримання під вартою стало застосовуватися тільки в особливих випадках (з 148 проваджень воно було застосовано лише до 11 неповнолітніх, які вчинили тяжкі злочини та були раніше засуджені; в 2012 р. кількість дітей, що перебували в СІЗО, зменшилася з 35 до 13).

У цьому плані, жодним чином не заперечуючи значення принципу гуманізму, зазначимо, що не можна сприймати гуманізацію як панацею. Важливо запропонувати дитині альтернативу тому способу життя та поведінки, які неприйнятні для суспільства, надати допомогу у вибудовуванні взаємин із зовнішнім світом таким чином, щоб і в період дитинства, і пізніше людина могла вирішувати свої проблеми поза кримінальним контекстом.

Саме розуміння кримінальної юстиції для дітей як елементу ювенальної юстиції дозволяє чітко сформулювати головну мету – це зміна ставлення до проблемної дитини з боку держави та суспільства, а самої дитини до своєї поведінки та навколишнього світу. У цьому сенсі ті «загальні завдання розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх», які зазначені в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [2], є лише проміжними етапами на шляху досягнення цієї мети.

З указаним аспектом пов'язане й питання про те, хто буде «кінцевим споживачем» цієї модернізованої системи поведінки з дітьми. Вбачається, що це не лише дитина, чії права та свободи, безперечно, мають бути захищені, а особливі потреби враховані. Особливості статусу дитини не повинні протиставлятися потребам суспільства. Нагадаємо, що в другій половині ХХ ст. США, де народилася ювенальна юстиція, вже стикнулися з певним розчаруванням у цій системі саме тому, що дитина стала сприйматися

як «соціальний паразит», який не має жодних соціальних зобов'язань. Як наслідок, була піддана сумніву сама ідея особливого поводження з дітьми, які порушили кримінально-правові заборони.

Зрозуміло, що Україна лише входить у простір верховенства права. Це вимагає ретельного переосмислення репресивного спрямування кримінально-правового впливу. Але, на наш погляд, доктрина гуманізації кримінально-правового впливу має бути спрямована на захист не лише прав та свобод особи, але й колективного права всіх громадян – права на безпечний простір без кримінальних посягань. Поводження з дітьми в конфлікті з законом в цьому плані не повинна бути виключенням.

По-друге, «дитяча злочинність» та «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх» не є поняттями, що корелюються.

Звернемо увагу, що міжнародно-правові стандарти щодо поводження з дітьми, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), уникають застосування визначень «злочинець», «злочинний». У цьому плані слід нагадати основні постулати теорії стигматизації як кримінологічної концепції пояснення порушень кримінально-правових заборон, що виходить з необхідності обмеження криміногенного впливу системи кримінальної юстиції на дітей як особистостей, які перебувають у процесі соціалізації.

Тому вбачається за доцільне розробляти концепцію делінквентності дітей, яка включає й питання злочинності неповнолітніх як найбільш суспільно небезпечного структурного її (делінквентності) елементу. Це дозволить системно підійти до організації запобіжної діяльності, адже вчинення злочину – це завершальний етап негативної соціалізації дитини. Суспільство та держава можуть значно раніше реагувати на поведінку, що відхиляється.

Саме в цьому контексті є сенс застосовувати формулювання «дитина в конфлікті з законом». Звернемо увагу на те, що, хоча Міністерство юстиції України використовує це формулювання [3], але загальна риторика залишається незмінною.

Стосовно «кримінальної юстиції щодо неповнолітніх» зазначимо, що підхід до її формування базується на кримінально-правовому та кримінально-процесуальному форматі регламентації категорії «неповнолітній», до якої включаються особи у віці з 11 до 18 років. У спеціальній літературі неодноразово наголошувалося на хибності подібного формату, адже він вступає в протиріччя з регулюванням статусу дитини в позитивних галузях права. В даному контексті слід звернути увагу й на фактичне порушення низки принципів кримінального права, оскільки однакові заходи кримінально-правового впливу можуть бути застосовані як до осіб, що є суб'єктами кримінальної відповідальності, так і до осіб, що не досягли віку, з якого є можливим притягнення до останньої.

Зрозуміло, що важливе значення мають ті заходи, на втіленні яких наголошено в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (це, зокрема, сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, шляхом упровадження процедури медіації, сприяння формуванню в неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду, до позитивних змін у його поведінці; залучення громадськості до розв'язання конфлікту [2]). З огляду на це, у Плані заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, який був затверджений Кабінетом Міністрів України, серед заходів нормативно-правового забезпечення наголошується на удосконаленні кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітніх з урахуванням їх вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку [4].

Як зазначав свого часу Х.Зер, саме кримінальні закони є рушійною силою каральної парадигми [5; с. 253]. Тому саме модернізація кримінально-правового реагування на делінквентність дітей має стати основою для розбудови кримінальної складової ювенальної юстиції.

В цьому плані звернемо увагу, що існуючий перелік примусових заходів виховного характеру є вельми проблемним. У першу чергу, доречно вести мову про розширення спектру можливостей суспільного впливу, введення заходів, спрямованих на нівелювання негативних психологічних характеристик особистості дитини, яка вступила в конфлікт із законом тощо. Крім цього, варто співвіднести ці заходи за ступенем суворості з типовим ступенем суспільної небезпеки посягань, які вчиняються дитиною.

В свою чергу, потребує вирішення й питання щодо кримінально-правового впливу на осіб, які не є деліктоздатними в кримінально-правовому сенсі. Ще раз наголосимо, що оскільки злочини є найнебезпечнішими правопорушеннями, то кримінально-правовий вплив на дану категорію осіб обумовлений необхідністю охорони найбільш значущих соціальних цінностей. Звичайно, особа, що не досягла віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, не підлягає характеристиці в категоріях суспільної небезпеки. Однак особливості статусу дитини не повинні протиставлятися потребам суспільства у захисті від соціально шкідливих посягань. Однак вважаємо, що для даної категорії дітей має бути запроваджений особливий перелік заходів кримінально-правового впливу, який має відрізнятися від тих заходів, що є застосовуваними до осіб, які суб'єктами злочинів.

Загалом слід пам'ятати, що кримінальна делінквентність дітей не може вважатися другорядною проблемою. За відомим висловом Ю.М.Антоняна, злочинність неповнолітніх (як частина делінквентності дітей) щільно пов'язана зі злочинністю дорослих. Саме тому кримінальна політика України щодо дітей у конфлікті з законом потребує концептуального осмислення та розбудови з огляду на міжнародно-правові стандарти поведіння з такими дітьми, успішний досвід зарубіжних держав, досягнення вітчизняної ювенальної кримінології.

1. Див., наприклад: Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика современной России: проблемы пенализации и депенализации // Российский ежегодник уголовного права. - 2012. - №6. - С.32-41.
2. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011

- року №597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>
3. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх - цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності: Лист Міністерства юстиції України від 7 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0036323-11>
 4. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. №1039-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-p>
 5. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: пер. с англ. / Общ. ред. Л.М. Карнозовой; ком. Л.М.Карнозовой и С.А.Пашина. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – 328 с.